

Emine Elif Çakmak İgalcı

Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi

Develi İslami İlimler Fakültesi

Assistant Professor, Kayseri University

Faculty of Develi Islamic Sciences

elifgalci@kayseri.edu.tr

Orcid: 0000-0003-4988-0857

Tasavvufun Oluşumunda Sünnetin Etkisi***Öz**

Tasavvufun ilmîleşme ve kurumsallaşma sürecinin temelinde zühdî bir yaşantıya yönelik ve tasavvuf teşekkülü sürecinde oluşan çeşitli ekoller yer almaktadır. Zühdî hayata yönelişin sebepleri arasında Müslümanların sünnet algısındaki değişim ve dünyevileşmeye doğru kayışın olduğu anlaşılmaktadır. Farklı algı ve yorumlar olmasına rağmen temelinin Kur'an ve Sünnete dayandığını söylemek mümkündür. Kerhî'nin fütüvvet vurgusu, Bistamî'nin marifet anlayışı, Muhâsibî'nin nefis muhasebesi gibi birçok ekol ve onların düşünce sistemini oluşturan kavramların esas dayanağı Sünnet algısının tasavvuf ilminde önemini göstermektedir.

Tasavvuf ilminin başlangıç dönemi olarak adlandırılan zühd dönemi temeli Kur'an ve Sünnete dayanan, nebevî yaşantıya özlemin hayat bulduğu, masivadan yüz çevirme şeklinde canlandığı bir dönemdir. Tasavvufun teşekkülü sürecinde oluşan öncüler ve ekoller vasıtasıyla sistematikleşmeye başlayan tasavvuf; ashabın ve sonrasında gelen din büyüklerinin dini anlayış ve yaşayışlarını temel alırken esas manada kaynaklığını Hz. Peygamber'in manevî yaşantısından, kalbî eğitiminden almaktadır. Bâtinî yöne ağırlık veren tasavvuf, tasavvuf mekteplerinin rehberliğinde ilmîleşme ve kurumsallaşma yolunda gelişmelere düşar olmakta ve bunun temelini Hz. Peygamber'in kul peygamber olarak gösterdiği sade ve manevî yaşam tarzı oluşturmaktadır. Tasavvuf ekollerinin sahip olduğu sünnet algısı farklı

* İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism. Geliş/Received: 11 Haziran/ June 2021; Kabul / Accepted: 09 Temmuz/ July 2021; Yayın / Published: 20 Eylül / September 2021. Atıf / Cite as: Çakmak İgalcı, Emine Elif. "Tasavvufun Oluşumunda Sünnetin Etkisi". *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2021). <https://doi.org/10.5281/zenodo.5507618>

perspektiflerden ele alınarak konu ve kavramlar üzerinden tasavvuf ilminin anahtarlarını bize verecektir.

Bu makalemizde tasavvuf ekollerinin temelindeki sünnet anlayışının kavramsal ve pratik olarak ele alınabilmesi için sünnet ve zühd anlayışının paralelliğine, zühd döneminin oluşmasında ve insanların manevî, içsel yolculuğuna dönmesinde, dünyadan uzaklaşarak dinin ruhî boyutunu öncelemesindeki sünnet algısına yer verirken, tasavvuf öncülerinin temellendirdiği sistemlerini hadis-i şerifler ve sûfîlerin sözleriyle birlikte ele alarak aktarma gayretinde olacağız. Tasavvuf ilminin teşekkül sürecindeki ekollerin içerik ve sistematiğinden bahsederek konuyu açıklayacağız.

Anahtar Kelime: Sünnet, Tasavvuf, Tasavvuf ekolleri, algı, dünyevileşme.

The Effects of Sunnah on Formation of Sufism

Extended Abstract

There are various schools formed in the process of ascetic life and formation of sufism on the basis of the scientific and institutionalization process of Sufism. When we examine the ascetic life, the change of Muslims' sunnah perception and the shift towards secularization affect the orientation to an ascetic life. The spread of Islam with the conquests, the expansion of the lands to be ruled, the effects of different societies and cultures have pulled the structure of religious thought and practice in this process to different directions. The idea that this secular change on human's belief, spiritual world and contact with Allah, caused to gain a much different dimension than Islam experienced in the time of Muhammad Prophet (pbuh). Due to this change and development in life, different interpretations and practices have emerged in the perception of sunnah. When we look at the schools of Sufism, it is possible to say that although different concepts and methods are included, it is based on the Qur'an and Sunnah. The main basis of many schools and concepts such as Karhi's emphasis on futuwwa, Bistami's understanding of ingenuity, Muhasibi's self-accounting shows the importance of the Sunnah perception in Sufism.

While the basis of the zuhd period, which is called the beginning period of Sufism, is the religious understanding and life of the companions and the religious leaders who came after them, the basis of the Qur'an and Sunnah is the main source of the Prophet. The prophet's spiritual life, his heartland education, and the importance and care gives to the innate aspect of religion lie ahead of secularization. The

lifestyle shown by our Prophet (pbuh) as a servant prophet will clarify the perception of sunnah in the formation of Sufism. The perception of sunnah of Sufi schools will be discussed from different perspectives and will give us the keys to the science of Sufism through topics and concepts.

When we consider the period of asceticism and the process of Sufi schools, it is necessary to evaluate the central perception in the formation of Sufism within the framework of the sunnah axis. The differentiation in the perception of circumcision and the formation of experiential differences cause diversity in the concepts of Sufism and create a rich field of application. As the beginning process of Sufism or the period of awareness, the life of Hz. Prophet is taken as a basis, the basis of the formation of institutional structures will be understood more clearly by considering the interpretation and application of Hadith-i Sharifs in the axis of the Qur'an. When the effect of circumcision in the formation of Sufism is evaluated in parallel with the perception of circumcision of Sufi schools, the main source can be seen much more clearly.

It is the backbone of the subject is that the mystical thoughts and views of prominent Sufi pioneers and to deal with their scientific processes through the perception of Sunnah. Maruf-i Karhî's understanding of futuwwa and the importance he gave to work, the concepts of sakr, annihilation and ingenuity in Bayazid-i Bistami's understanding of sufism, the view and school developed by Haris al-Muhasibi in the direction of self-accounting, Sari as-Sakati's science and understanding of conversation, the understanding of love, Hamdûn al-Kassâr's thought of self-blame, the sufi school shaped by Ebu Said al-Harrâz on the axis of annihilation, permanence and knowledge, Ebu'l Huseyin en-Nuri's understanding of isâr that will set an example for all Muslims, and finally Cunayd-i Bagdadi's sufistic thought system with the axis of righteousness and prudence is the main people and concepts that will examine the influence of sunnah in the formation of Sufism.

In this article, in order to conceptually and practically address the understanding of sunnah, which is the basis of Sufi sects, we include the perception of sunnah, the parallelism of the understanding of sunnah and asceticism, the formation of the period of asceticism and the return of people to their spiritual and inner journey, the perception of sunnah that prioritizes the spiritual dimension of religion by getting away from the world. We will try to convey it together with hadith

sharifs and Sufis' words. We will explain the subject by talking about the content and systematics of the sects in the formation process of Sufism.

Keywords: Sunnah, Sufism, Sûfî sects, perception, secularism.

Giriş

Tasavvuf ilmi tarih boyunca çeşitli dönemlerden geçerek daha sistematik, daha kavramsal ve geniş kitlelere hitap eden bir ilim olmuştur. Tasavvuf, başlangıcından kurumsal yapılarına kadar temele aldığı iki kilit noktada seyrini devam ettirmiştir. Kur'ân ve Sünnet ışığında kavramsallaşan tasavvuf, zühd döneminden sonra oluşan çeşitli tasavvuf ekollerıyla¹ kavramsal zenginliğe ulaşmış, manevî boyutuyla da gönüllere dokunmuştur. Zühd dönemini nebevî yaşantıya, İslamiyetin ilk yıllarına dönüş arzusu, dünyevileşmeye tepkisel bir hareket olarak ele aldığımızda karşımıza sünnet algısındaki değişim çıkmakla birlikte; öncü sûfîlerin kendi oluşturdukları ekollerdeki kavram ve uygulama farklılıkları da temelinin sünnete dayandığını göstermektedir.

Tasavvuf ekollerindeki kavram ve uygulamalardaki farklılıkların temelinin nereye dayandığı sorusu makalemizin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Tasavvuf ilmi; ilk dönem zahidlerden² yola çıkıp, tasavvuf dönemi sûfîlerinin oluşturduğu çeşitli mektep ve ekoller sayesinde yaygınlaşmaya ve gelişmeye başlamıştır. Hadis külliyatlarının³ tasavvufî açımlarıyla ele alınması, ilk dönem tabakat

¹ Hücvirî *Keşfü'l Mahcûb* adlı eserinde tasavvuf ekollerini 12 fırkaya ayırmıştır. Bunlardan 10 tanesinin yolu makbul ve doğru iken, 2 tanesinin yolu yanlıştır. Doğru olanlar; Muhâsibiyye, Kassâriyye, Tayfûriyye, Cüneydiyye, Nûriyye, Sehliyye, Hâkimiyye, Harrâziyye, Hafîfiyye, Seyyariyyedir. Yanlış olanlar ise ruh meselesinden kaynaklanmaktadır. Bunlar ise Hallâciyye ve Hulûliyyedir. Daha det. bil. için bkz. Ebu Ali Cullâbî Hücvirî, *Hakikay Bilgisi Keşfü'l Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 107.

² İlk dönem zahidlerinden bazılarına örnek olarak şu zatları söyleyebiliriz: Üveys el Karanî (ö. 37/657), Herin b. Hayyân (ö. 70/690), Said b. el Müseyyeb (ö. 94/713), Hasan el Basrî (ö. 110/728), Sabit el Bünânî (ö. 120/737), Cafer-i Sâdık (ö. 148/765), İbrahim b. Edhem (ö. 161/778), Dâvud et-Tâî (ö. 165/781), Râbiatü'l Adeviyye (ö. 185/801), Fudayl ibn İyaz (ö.187/802). Daha detaylı bilgi için bkz. Ebu Nuaym el-İsfahani, *Hilyetu'l Evliyâ*, çev. Hasan Yıldız, Hüseyin Yıldız (İstanbul: Ocak Yayınları, 2015). Hz. Ebû Bekir ile başlayıp üçüncü hicri asra değin yaşamış "Allah dostu" olarak nitelenen önemli şahsiyetler, tabakat denilen kronolojik bir sıralama içinde verilmiştir. İlk dönem zahidlerine de bu eserde rastlanmaktadır.

³ Hadis külliyatları (*Kutubu'l-Sitte*, *Sahih-i Buhari*, *Sahih-i Müslim*, *Sünen-i Nesâî*, *Sünen-i Ebu Davud*, *Sünen-i Tirmizi.*, *Sünen-i İbn Mace*) gözden geçirilirken aynı zamanda tasavvufla ilişkili olan hadislerin seçiminde kullanılan bazı kaynaklar; Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012); Ahmet

kitaplarının ⁴ incelenmesi, tasavvuf klasiklerinden ⁵ faydalanılarak literatür değerlendirmesi yapılmıştır. Tasavvuf genelinde tasavvuf ekolleri özelinde incelenen sünnet algısı konusu öncü zahid ve sûfilerin düşünceleri tekelinde ele alınarak makalenin özgünlüğünü oluşturmakta; aynı zamanda tasavvufun temelini sünnet algısındaki farklı yorum ve değerlendirmelere dayandığını göstermektedir. Makalemizde zühdi anlayıştan başlayarak tarikatların oluşmasına zemin hazırlayan tasavvuf ekollerinin kurucuları ve düşünceleri hakkında bilgi verilecek, tasavvufun oluşumu sünnet algısı üzerinden aktarılacaktır. Tasavvufun öncülerinden ve tasavvuf ekollerinin oluşmasını sağlayan öncü şahsiyetlerin hadis eksenli düşüncelerine yer verilirken aynı zamanda da tarikatlar dönemine ne şekilde katkı sağladıkları ele alınacaktır. Bu doğrultuda sünnet algısı ile ele alınan zühd kavramı, tasavvuf ekollerinden tasavvuf mekteplerine doğru geniş bir yelpazede ele alınarak, tasavvufun oluşumundaki sünnet etkisi incelenmeye çalışılacak, hadis-i şerifler ve sûfilerin sözleri doğrultusunda açıklamalar yapılacaktır.

1. Sünnet ve Zühd Anlayışı

Tasavvuf ilminin oluşması ve diğer ilimlerden ayrılması konusunda çeşitli fikirler ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamberin yaşantısında görülen, kul peygamberliğin hayata yansımaları şeklinde ele alınan, nebevî ahlakla güzel ahlakı tanımlayan, Kur'an ile Sünnet algısı yorumlarının çeşitlilik göstermesiyle tasavvufî kavramların derunî manalarının keşfedilip ifade edilmesi; tasavvufun sistemleşme periyodunun ilk basamaklarını oluşturmaktadır. Hayat nizamı olarak karşımıza çıkan, sonrasında aşırı dünyevileşmeye karşı bir tepki hareketi olarak devam eden zühd dönemi, ilk zahidler ve ilk

Yıldırım, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis", *Hadis ve Siyer Araştırmaları: Hadith and Sira Studies* 4, no. 2 (2018): 51-70; Necmettin Şeker, "Hadislerle Temellendirilen Tasavvufî Haller", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, (2012): 119-147.

⁴ Tabakât eserlerine örnek olarak: Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtü's Sûfiyye*; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliya ve tabakâtü'l-asfiyâ*; Abdullah Herevî, *Tabakâtü's-sîfiyye*, İbnü'l Cevzî, *Sıfâtü's-safve*; Feriduddin el-Attâr, *Tezkiretü'l-evliya*; İbnü'l-Mülakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*. Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2019), 33.

⁵ Haris el-Muhâsibî, *er-Riâye li-hukûkillah*; Hakîm at-Tirmizî, *Hatmü'l Evliya*; Ebû Nasr as-Serrâc, *Kitâb al-lum'a fi't-tasavvuf*, Kelabâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehl-i't-tasavvuf*, Ebu Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-lulûb*, Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâle*; Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcub*; Ebu Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*. Det. için bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Klasikleri*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2014); Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Klasikleri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010).

sûfiler vasıtasıyla tasavvufî düşünce ve kavramların hayat bulması, çeşitli mektep ve okullarla halkı irşad ve ilmîleşme yolunda ilerlemesi⁶, kurumsal kimliğini kazanması tasavvuf ilminin önemli aşamalarındandır. Tarikatlar döneminde oluşan çeşitli tarikatların düşünce ve uygulama biçiminin temelinde bu dönemlerde ele alınan, uygulanan konular ve kavramlar yatmaktadır. Dolayısıyla tasavvuf ilmini ele aldığımızda zühd dönemi ve tasavvuf teşekkülünde⁷ sünnet algısını incelemek hem sûfilerin tasavvufî düşünce yapısını öğrenmemiz hem de tasavvufun temelini tamamıyla Kur'an ve Sünnete dayandığını gösterecektir. Kaynağını nebevî yaşantıdan alan ve sonrasında tepki hareketi olarak doğan zühd dönemini, tarikatlar döneminin temelini oluşturan ve tasavvuf ilminin sistemleşmesini sağlayan tasavvuf teşekkülü sürecindeki öncü sûfilerin ve ekol sahibi mutasavvıfların görüş ve düşüncelerindeki sünnet algısı temelini sünnet-zühdî yaşantı paralelliğinden almaktadır.

Zühd; lügatte bir şeye meyletmeyi terk etmek olup rağbetin zıddıdır. Tasavvuf ıstılahında ise, dünyaya buğz etmek ve ondan yüz çevirmektir.⁸ Allah'a yönelmekten alıkoyan şeylerden vaz geçmek, dünyaya, eşyaya ve maddeye kendini kaptırmamak, dünyevî olana iltifat etmemek, hayatı âhirete dönük olarak yaşamak ve bu amaçla mümkün olduğunca ibadet, taat ve kulluğa sarılmak⁹ manalarına gelen zühd hem bir düşünce biçimi hem de bir yaşam şeklidir. Aynı zamanda zühdden kastedilen insanın Allah'ı ve ahiret gününü unutacak derecede dünya hayatına bağlanmaması, yaratılış amacının bilincinde olması, dünya nimetlerinden meşru şekilde faydalanırken ebedî hayata da hazırlık yapması şeklinde de ifade edilebilir.¹⁰

Zühdî düşünce ve yaşantı biçiminin göstergeleri arasında makam ve mevkiye, şan ve şöhrete önem vermemek, azla yetinmek, çokça ibadet etmek, ibadete düşkün olmak, cehennem korkusu ve cennetten

⁶ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zâviyeler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 87.

⁷ Ekrem Demirli, "Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvufun İlim Olma Mücadelesi" *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2, no. 4 (2016): 15.

⁸ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (Trabzon: Kalem Yayınevi, 2006), 1291.

⁹ Abdurrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar* (Bursa: Bursa Akademi, 2020), 15.

¹⁰ Kadir Özköse, "Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, no. 1 (2002): 176.

ümitvar olmak yatarken hüznü duymak, gözyaşı dökmek, tevekkül sahibi olarak rıza ve sabır göstermek yer alır. Zühd dönemini oluşturan kaynaklar başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere Hz. Peygamber'in dünya hayatı ve dünyevî olana bakışı yer alır ve zühdî yaşantı "fiilî bir sünnet" olarak karşımıza çıkar.¹¹

Zühd hayatı, İslam'ın teşvik etmiş olduğu dinî yaşamın bir tezahürü olmakla birlikte Kur'an-ı Kerim'de sadece bir yerde geçmekte¹² ama terimsel manada birçok ayetle¹³ desteklenmektedir. Hz. Peygamber'in yaşadığı hayat olarak tasavvufta daima göz önünde tutulan zühdî hayat özenli ve titiz bir hayat yaşama gayretinde olanlar için rehber konumunda olmakla beraber, ma'sivanın değersizliğine vurgu yapan ayet ve hadislerle de tasavvufî hayatta zühdde yönelik anlayışın benimsenmesini ve uygulanmasını sağlar. Zühdden maksat tamamıyla bireyin dünyaya kendisini kapatmasından ziyade gönünü ve düşüncesini dünyaya kaptırmamak, dünyalık meşguliyetlerden "kulluk" vazifesini unutmamak olarak adlandırılabilir. Bu doğrultuda çeşitli örneklerini gördüğümüz ve tasavvuf ilminde önemli bir yere sahip olan zühd anlayışı Nebvî yaşantının hayata yansımalarıdır.

Asr-ı saadetle birlikte zühd anlayışı, İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde giderek yayılmaya ve taraftar bulmaya başlamıştır. Kur'an ve Sünnetin ışığında tabii bir yaşam şekli olan zühd hayatı, çeşitli sebeplerle tepkisel bir duruma dönüşmüştür. Bu sebepler; fetih hareketleriyle birlikte İslam coğrafyasının genişlemesi, baskıcı bir siyasî otoritenin varlığı, İslam dünyasının zenginleşerek Müslümanların dünyevî hayata yönelişleri, karşılaşılan yeni topluluk ve kültürlerin etkisi, dinî ve güncel olayları algılama ve yorumlama da farklılıklar olarak sıralanabilir.¹⁴

Asr-ı Saadette zühd anlayışının temelini aşağıdaki ayet ve hadisler oluştururken, tasavvuf ilminin varlığında bu örnekler ve sünnet olgusu baş rolü oynamaktadır.

"... Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın; o, yoldan çıkarıcı da (şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın."¹⁵ Dünya hayatının aldaticılığından, Allah'ın yolunda bir engel

¹¹ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2019), 70-75.

¹² Kur'an Yolu, el-Yusuf 12/20. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Y%C3%BBsuf-suresi/1616/20-ayet-tefsiri> (Erişim 21 Mayıs 2021).

¹³ Lokman 31/33, Ankebut 29/64, Bakara, 2/86.

¹⁴ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 25; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 77.

¹⁵ Lokman 31/33.

olduğundan bahsederken müminleri uyarmakta dünya hayatının özelliklerinden de bir diğer ayette bahsederek *“Bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir; âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!”*¹⁶ inananları kalıcı ve sonsuz olana yöneltmekte, onları ruhî yönden mana alemine hazırlamaktadır. Hz. Peygamber’in yaşantısı da bu yönde örnek olurken, kendisinin melik bir peygamberdense kul peygamber olmayı tercih etmesi zühd hayatını sevdiğini ve tavsiye ettiğini göstermektedir. *“Dünyaya karşı zahid ol ki Allah seni sevsin, insanların elinde olan şeylere karşı da zahidce davran ki insanlar da seni sevsin.”*¹⁷ Nitekim hadis-i şerifte açıkça belirtilen zahidane tutum bize bunu gösterirken, mutasavvıfların da bu yolu neden tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Asr-ı Saadetten başlayarak, Hulefâ-i Râşidîn dönemine, Tabiûn’dan Tebeu’t-tâbiîn dönemine kadar bu anlayış etkisini göstermekte, ilerleyen tarihsel süreçte de değişimler olmasına karşın hem tepkisel hem de yaşantısal olarak zühd anlayışına dönüşler oluşmuştur. Bu doğrultuda sûfilerin zahidane bir yaşantıda oluşu, riyazete yönelmelerinin kaynaklığında toplumsal süreçlerin etkisi olduğu kadar sünnet algısının oluşturduğu bir düşünce biçiminden de söz edilebilir. Çünkü Hz. Peygamber’in *“Allah bir kulunun hayrını murad ederse, dünyaya karşı zühdünü kolaylaştırır, kendisine kusurlarını gösterir. Dünyada kendisine zühd verilmiş ve az konuşan bir kimseye rastladığımız zaman ona yaklaşır; çünkü o hikmet söyler.”*¹⁸ bu sözü dünyaya ve ahirete karşı müminleri uyarmakta, yaşam çerçevesini oluşturmaktadır. Bir diğer hadis-i şerif ise *“Eğer dünyanın Allah katında sineğin kanadı kadar bir değeri olsaydı, kafir bir kimse ondan bir yudum su içemezdi.”*¹⁹ dünyanın faniliğinden ve değersizliğinden bahsederken, inananlara da bir yol haritası ile ümit vermektedir.

Tasavvuf ekollerinin oluşumunda temele alınacak ayet ve hadislerden yola çıkarak başlangıç olarak kabul ettiğimiz zühd anlayışı sünnet-i seniyyeye uygunluk olarak hayat bulurken zühd hayatını benimseyen sahabeler²⁰ tarafından da bu düşünce yaygınlaşmıştır.

¹⁶ Ankebut 29/64.

¹⁷ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce*; el-Kütübü’s-Sitte, Mevsûatü’l-Hadîs eş-Şerîf içinde, haz. Sâlih b. Abdulazîz (Dâru’s-Selâm, Arabistan, 2000). “Zühd”, 1.

¹⁸ İbn Mâce, Zühd, 1.

¹⁹ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *Sünen-i Tirmizî*, el-Kütübü’s-Sitte, Mevsûatü’l-Hadîs eş-Şerîf içinde, haz. Sâlih b. Abdulazîz, (Dâru’s-Selâm, Arabistan, 2000). “Zühd”, 1.

²⁰ Zühd hayatını benimseyen sahabeler: Ebu’d Derdâ, Ebû Zer, Abdullah b. Amr,

Nitekim Hz. Ebu Bekir'in (ö.13/634) Kureyş'in en iyi kazanan tüccarlarından biri olmasına rağmen oldukça sade bir hayat sürmesi, gerektiği zaman bütün malını Allah yolunda harcaması, dünyaya değer vermemesi hem Hz. Peygamber zamanında hem de halifeliği döneminde süregelen ve Müslümanlara örnek bir yaşantı sunmuştur.²¹

Hz. Ali de zahidane tutum ile ilgili olarak çevresindekileri şu sözleriyle uyarmıştır: *“Sizin için en fazla korktuğum iki şey vardır: Tûl-i emel sahibi olmak ve aşırı isteklerdir. Tûl-i emel size ahireti unuttururken, heva ve hevesinize tâbi olmanız da doğru ve hak olandan sizi alıkoymaz. İyi bilin ki, dünya geçip gitmekte, âhiret ise gelmektedir. Her ikisinin de ricali vardır. Sizler ahiret adamı olun, dünya adamı olmayın. Zira bugün amel var, hesap yok; yarın ise hesap var amel yoktur.”*²²

Suffe ehlinin ise dünyalık edinmemeleri, daha çok ilim, ibadet ve riyazetle meşgul olmaları gibi zahidane tutumları, zühd hayatının bir sonraki nesle aktarılmasında etkili olurken sûfilerin benimsedikleri yaşam tarzlarıyla da örtüşmektedir.²³

Genel manada Hz. Peygamber'in yaşantısında görülen, sünnetleriyle devam ettirilme gayretinde olunan zühd anlayışı benimsenen bir yaşam biçimi olmanın yanı sıra sünnetvarî bir hayat biçimi olarak Hulefâ-i Râşidîn döneminde de devam etmektedir. İlerleyen dönemlerde manevî hayata yönelişin, kalbî eğitimin çatısını oluşturacak bu anlayış kâl değil hâl ilmi olan tasavvufun başlangıç noktası sayılabilecektir. Tasavvuf ve zühd anlayışı dediğimizde karşımıza çıkan sünnet algısını ele almamız o dönem ünlü zahidlerin, öncüsü oldukları mekteplerin düşünce biçimini bizlere göstermektedir.

2. Tasavvufun Temeli ve Zühd Anlayışı

Tasavvufun başlangıcı sorunsalına değinmemiz gerektiğinde ilk vahiyle başlayan, nübüvvetle devam eden, Hz. Peygamber'in yaşam şekli ve nizamıyla örneklik oluşturan manevî hayat, tasavvufun temellerini atmaktadır. Dönemleşme durumunda ise başlangıç olarak

Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre, Selman-ı Farisî, Bilal-i Habeşî, Abdullah b. Mesud, Ebu Musa el-Eşarî. Geniş bilgi için bkz M. Yusuf Kandahlevî, *Hayatu's Sahabe*, çev. Mehmet Karabulut, Cengiz Yağcı (İstanbul: Huzur Yayınları, 2021).

²¹ Hatice Çubukçu. “İslam Tasavvufunda Hz. Ebû Bekir'in Yeri”, *Akademik Bakış Dergisi* 66 (2018): 172-173.

²² Ahmed ibn Hanbel. *Kitabü'z Zühd*, çev. Mehmet Emin İhsanoğlu (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 191.

²³ Hasan Kâmil Yılmaz, “Tasavvufî Açından Ashab-ı Suffâ”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3, no. 7 (2001): 18.

kabul edilen, çeşitli uygulamalar ve kavramlarla zenginleşerek devam eden ve sistemleşerek kurumsallaşmaya başlayan tasavvuf; tarihsel süreç içerisinde dönemlere ayrılarak teorik ve pratik hayatta Kur'an ve Sünnet çizgisinden ayrılmadan, sünnet etkisinin yoğun olarak hayata aktarımında karşımıza çıktığı bir ilim dalıdır.

İslam coğrafyasında yayılan zühd halkalarıyla ²⁴ başlayan, tasavvuf ekollerinin oluşmasıyla da devam eden algı ve yorumlarda farklılıklar yolda sabit olmayı gösterirken o yola alternatif güzergahlarla da varılabileceğini bizlere kanıtlamaktadır. Nitekim Medine, Basra, Kûfe ve Horasan zühd mektepleri vurguladıkları konularda farklılıklar gösterebilir de amaç muhabbet-i ilahiye talip olmak, nefsi terbiye etmek, Allah-u Teala'nın rızasına nail olmaktır. Zühd döneminden sonra gelen tasavvufun teşekkülü ve sistemleşme periyodunda ise hem tasavvuf mektepleri hem de tasavvuf ekolleri başlıkları altında öncü sûfileri görmekte, onların düşünce, uygulama ve söylemlerine göre tasavvuf ilmi sistemleşmeye başlamıştır. Tasavvuf mekteplerinden Nişabur, Mısır, Şam ve Bağdat²⁵ zühd mekteplerinin devamı şeklinde oluşmakla birlikte kendilerine özgü prensipleri bulunmaktadır. Mekteplerin ve ekollerin sistemini oluşturan, prensiplerini belirleyen çizgi ise muhakkak ki birincil kaynak olarak Kur'an ve Sünnettir.

Tasavvufun teşekkülü 3/9. asır ile tarikatların 6/12. asırda ortaya çıkmasına kadar devam eden süreci kapsamaktadır. Kur'an ve sünnet eksenli zühd döneminin ardından öncü isimlerle cereyan eden sonra sûfilerle genişleyen ve tarikatların oluşmasıyla daha sistemli ve yaygın hale gelen tasavvufun öncülerinin sistemleştirdiği, üzerinde durduğu kavramların çizgisini sünnet algısı oluşturmakta, düşünce ve fikirlerini

²⁴ Zühd mektepleri; Medine mektebi (Said b.el-Müseyyeb önemli temsilcisidir, sünnet merkezli sade bir zühd anlayışını benimsemiştir.), Basra mektebi (iki kolu vardır: Hasan-ı Basrî önderliğindeki korku ve hüzn; Rabi'atü'l-Adeviyye temsilciliğinde sevgi ekolü), Kûfe mektebi (Süfyan-ı Sevri uzlet hayatı, nefisle meşgul olma gibi uygulamalara öncelik veren ekolün temsilcilerindedir.), Horasan mektebi (zühd hareketine öncülük yapan bir mekteptir, İbrahim b. Ethem temsilcilerindedir.) Geniş bilgi için bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 115.

²⁵ Tasavvuf mektepleri; Nişabur mektebi (füttüvvat ve melâmet anlayışı hakimdir, Bâyezîd-i Bistâmî ve Hamdun Kassâr bu mektebin etkin sûfilerindedir.), Mısır mektebi (muhabbet ve mârifet anlayışı hâkimdir, en önemli temsilcisi Zunnun-i Mısri'dir.), Şam mektebi (açlık ve gece ibadeti ağırlıklı olan bu mektebin mümessili Ebû Süleyman ed-Dârânî'dir.), Bağdat mektebi (Bu mektebin temsilcileri Mâruf el Kerhî, Hâris el-Muhâsibi, Ebû'l Hüseyin en-Nûri, Cüneyd-i Bağdatî, Ebû Said Harrâz'dır). Geniş bilgi için bkz. Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 125.

bu algı şekillendirmektedir. Tasavvufun öncülerinden ve tasavvuf ekollerinin oluşmasını sağlayan öncü şahsiyetlerin hadis eksenli düşüncelerine yer verirken aynı zamanda da tarikatlar dönemine ne şekilde katkı sağladıkları ele alınacaktır.

3. İleri Gelen Tasavvuf Öncüleri ve Sünnet Algıları

Tasavvuf teşekkülü sürecinde zühd dönemi ve tarikatlar dönemi arasında bulunan tasavvufun hal ve makamlarından ilk bahseden, tasavvufî kavramların temellerini atan, kurucusu oldukları ekollerle daha sonra oluşacak olan tarikatlara kaynaklık eden tasavvuf ekollerinden bahsetmek tasavvufun temelindeki sünnet algısını ve etkisini anlamak adına faydalı olacaktır. Makalemizde tüm tasavvuf ekollerini buraya almamakla birlikte ele aldığımız öncü sûfilerin tasavvufî düşünce yapısının temelinde ne şekilde bir sünnet algısı ve etkisi olduğunu anlatmak tasavvuf-tasavvuf ekolleri-sünnet algısı kavramları arasında bağlantı kurulmasını sağlayacaktır.

3.1. Mâruf-i Kerhî (ö. 200/816?)

Tasavvufun teşekkül sürecinin öncülerinden olan Mâruf-i Kerhî; tasavvuf mekteplerinden Bağdat mektebinin öncülerindedir. Fütüvvet²⁶ anlayışını benimseyen ve ilahî aşktan bahseden ilk sûfiler arasında yer almaktadır. Sûfilere göre fütüvvet, peygamberlerden kalan bir mirastır çünkü onlar fütüvvet ahlâkıyla yaşamışlardır. Kendileri için değil, ümmetlerinin kurtuluşu için mücadele etmişler, tek başlarına kalsalar bile vazifelerini kararlı bir şekilde devam ettirmişlerdir. Onların ileri seviyedeki bu fedakârlıkları ve Allah'ın emirlerini yerine getirmedeki azim, gayret ve tevekkülleri, fütüvvet düşüncesinin özünü oluşturmaktadır. Nitekim Sülemî, fütüvvet anlayışının Hz. Âdem ile başladığını ve ondan sonraki peygamberlerde de değişik vasıflarla ortaya çıktığını ifade etmektedir.²⁷

Fütüvvetin ideal seviyede sahibi Hz. Muhammed'dir. Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015)'a göre; fütüvvet ahlâkının kemali Allah Resûlü'ne mahsustur. Çünkü her kişi kıyamet gününde "*nefsim, nefsim*" derken; Hz. Peygamber ise "*ümmetim, ümmetim*" diyecektir.²⁸ Bu nedenle

²⁶ Fütüvvet; sözlükte, cömertlik ve ikram anlamına gelir. Hakikat ehlinin ıstılahında ise dünya ve ahiret ile teessürlerinden sonra halkı kendine tercih etmektir. Geniş bilgi için bkz. Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 275-277.

²⁷ Bekir Köle, "Tasavvuf Perspektifinde Fütüvvetin Anlam Boyutu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43, (2015): 335.

²⁸ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhârî*; el-Kütübü's-Sitte, Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerîf içinde, haz. Sâlih b. Abdülazîz, (Dârü's-Selâm, Arabistan, 2000), "Tevhid", 36; Abdulkarim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, çev.

sûfilerin pek çoğu fütüvvetin, Sünnete uymakla yaşanacağını savunur. Hz. Peygamber'in en zor zamanlarda bile ümmetini düşünmekten geri kalmaması, onun fütüvvet anlayışının bir tezahürü olarak görülebilir.²⁹

Maruf-i Kerhî'nin sahip olduğu fütüvvet düşüncesi Hz. Peygamber'in sünnetini yaşama gayretini gösterirken "Cömertlik, zor ve sıkışık durumda iken ihtiyacın olanı bir başkasına verebilmektir."³⁰ sözüyle fütüvvetin özüne vurgu yapmakta, sünnet algısını oluşturmaktadır. Fütüvvet anlayışına paralel olarak bir diğer önemli fikri ise "sünnet-i seniyyeye ittiba" durumudur. Tasavvuf anlayışını temelini oluşturan bu düşüncenin kaynaklığını da "Bana itaat eden, Allah'a itaat etmiştir. Bana isyan eden, Allah'a isyan etmiştir..."³¹ hadis-i şerifi oluşturmaktadır.

Amelsiz kazanç olmayacağını, amelsiz ilim, ilimsizde amel olmayacağını "Amel etmeden cenneti talep etmek günahdır; sünnete saygı göstermeden şefaat beklemek aldanmaktır, itaat edilmeyen bir zattan rahmet ummak cahilliktir."³² diye söyleyen Kerhî'nin bu düşüncesi ise yine Peygamber (sav) tarafından belirtilen "Size bir şeyi yasakladığım zaman ondan kaçın. Bir şey emrettiğim zaman gücünüzün yettiği ölçüde onu yerine getirin."³³ hadisiyle örtüşmektedir.

Amellerin faziletinin yüksek olduğuna vurgu yapan Kerhî'nin "Allah bir kulunu sevdi mi ona amel kapısını açıp, gevşeklik ve tembellik kapısını kapatır."³⁴ sözü "İnsanların en hayırlısı ömrü uzun ve ameli güzel olan kimsedir."³⁵ şeklinde buyuran Hz. Peygamber'in sözünden hareketle şekillenmekte ve amellere bilhassa dikkat edilmesini gerektiğinin altını çizmektedir.

Maruf-i Kerhî'nin sünnet algısı özelde tasavvuf düşüncesini şekillendirirken fütüvvet, ilahî sevgi, sünnete itaat ekseninde buluşmakta hadis-i şeriflerin hayata yansıtılması gerektiğini önemle bizlere göstermektedir.

3.2. Bayezid-i Bistamî (ö. 234/848?)

Süleyman Uludağ. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 390.

²⁹ Köle, "Tasavvuf Perspektifinde Fütüvvetin Anlam Boyutu", 338.

³⁰ Ebu Abdurrahman es Sülemî, *İlk Zâhid ve Süfler Tabakâtu's Sûfiyye*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademi, 2018), 46.

³¹ Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbüri Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*; el-Kütübü's-Sitte, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, haz. Sâlih b. Abdülazîz, (Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000), "İmâre", 33.

³² Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 395.

³³ Buhârî, "İ'tisâm", 2

³⁴ Sülemî, *Tabakâtu's Sûfiyye*, 47.

³⁵ Tirmizî, "Zühd", 21.

İlk büyük mutasavvıflardan olan Bayezid-i Bistamî bütün tabakât kitaplarında yer alan Nişabur mektebinin öncülerinden olan önemli bir şahsiyettir. Şatahat³⁶ türü söylemleriyle meşhur olan ve dikkat çeken Bistamî; tasavvuf tarihinde sâlikin kendinden geçip (sekr) benliğini yok ederek (fenâ) Hakk'a ermesi gerektiğini düşünür.³⁷ Manevî sarhoşluk hali olan sekr halini üstün bir hal olarak gören Bayezid, kişinin beşerî sıfatlardan arınarak ve bu halden fani olarak Allah ile daim olmasını sağlayan daha net, daha mükemmel ve eksiksiz bir hal olarak ifade eder.³⁸

Bistamî'ye göre bir diğer önemli husus ise marifettir. Marifeti gönüldeki en önemli tasavvufî unsur olarak görmekte ve onu kalpte bulunması gereken bir sultan olarak tanımlamaktadır. Kalpten ma'sivanın sökülüp atılmasında marifetten daha etkili bir güç olmadığını³⁹, marifetle hakikî kulluk bilincine ulaşabileceğini ifade etmektedir. O'na göre tefekkür ve murakabe hali de tasavvufun bir diğer önemli unsurlarındandır.⁴⁰

Bayezid'e "İbadet ne ile en güzel yerine getirilir?" diye sorulduğunda "Eğer tanıyabilmişsen Allah ile!"⁴¹ demiştir. Buradan marifet ilmine ne derece önem verdiğini ve ibadetlerin esas manasına ulaşılmasında ve en güzel şekilde yerine getirilmesinde Allah'ı tanımanın gerekliliğini vurgulamıştır. "Allahım! Bana öğrettiğin ilimden beni yararlandır, faydalanacağım ilmi bana öğret, ilmimi artır. Her hal (ilmimi arttırmadan önceki ve arttırdıktan sonraki haller) üzerinde Allah'a hamd olsun."⁴² hadisi-şerifi uyarınca kişiyi marifete götürecek ilimle iştigal olması gerektiğini dile getirerek, kişinin dünyalık faydadan ziyade uhrevî faydasını düşünerek ilminin artırılmasını istemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Kişi bu bilinç ve farkındalıkla kendinden sıyrılıp sekr

³⁶Şatah/şatahat kelimesi, nefsin uluhiyyet mertebesinin başına ulaştığı zaman hissettiği şey için kullanılır. (Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 948); Şatah; Arapça, hareket, kıpırdama vs. gibi anlamları olan bir kelime. Konuşmada şatah, konuşurken ölçüyü kaçırmayı ifade eder. Aşırı tecellî ve feyz gelen velilerden, bir takım şeriata uymaz gibi görünen sözler zuhur eder. Dıştan bakınca, bu sözlerin hiçbir mânâsı yokmuş gibi görülür. Ancak, sûfî'nin ruhanî yükselişte ulaştığı farklı varlık alanı açısından, o sözler ele alınca, anlaşılmazlık durumu ortadan kalkar. (Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Kitapevi, 2009), 315.

³⁷ Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, 228; Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 123.

³⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcub*, 248-249.

³⁹ Ali b. Osman Cüllâbî el-Hücvirî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l Mahcub*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 172.

⁴⁰ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 125.

⁴¹ Sülemî, *Tabakatü's Süfiyye*, 36.

⁴² İbn Mâce, "Mukaddime", 23/251.

haliyle Allah ile fanî olmayı hedefleyebilmeyi başarabilmelidir.

Marifet yolunda zühdi bir tavır ve riyazetle meşgul olunması gerektiğini “*Marifete aç bir karın ve çıplak bir bedenle ulaşılır*”⁴³ sözüyle de desteklemiş ve kişinin kendi hakkından vazgeçip Allah’ın hukukunu gözetmekle ⁴⁴ bu seviyeye çıkabileceğini belirterek tasavvufi düşüncesindeki sünnet algısını Rasûlullah (sav)’in şu hadisiyle şekillendirmektedir. “*Sizden biriniz akşam bir elbise, sabah bir elbise giydiği zaman, bir tabak yemek kaldırıp ikinci bir tabak konulduğu zaman, evlerinizi Ka’be gibi değişik şeylerle örttüğünüz zaman haliniz ne olacak?*” Ashab “*Ey Allah’ın Rasûlü o gün biz, bugünkü halimizden daha iyi oluruz öylece geçimimizi temin eder ve kendimizi ibadete veririz*” dedik. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), şöyle buyurdu: “*Siz, bugün, o günküden daha hayırlısınız*”⁴⁵ daha hayırlı bir kul olabilmek marifet ilmine ulaşabilmek dünyadan ne ölçüde el etek çekildiğiyle ve kulluk bilinciyle alakalı bir durumdur. Bistamî’nin sahip olduğu tasavvufi görüşlerin temelinde Kur’an ve Sünnet çizgisi yatmakta düsturu da şu ifadedir: “*Habibime uyarak benliğinden kurtul, onun ayağının tozunu gözüne sür, ona uymaya devam et.*”⁴⁶ Zahidane bir yaşantıyı benimseyen Bistamî, “*Bir ümmetin evvelinin salaha kavuşmuş olması zühd ve sağlam iman ile, sonunun helak olması da cimrilik ve bitmek bilmez istekler ile olmuştur*”⁴⁷ hadis-i şerifi uyarınca dünyaya değer vermeyen, halkı irşad ile vazifelenen bir yaşantı benimsemiş, kendisini Rabbine yaklaştıran ilimle iştigal ederek tasavvuf ilmini yaşamış ve yaşanmasına vesile olmuştur.

Bâyezid’in coşkulu halini ve sözlerini benimseyip tasavvufta sekr meşrebini tercih edenlerin takip ettiği yola Tayfûriyye veya Bistâmîyye adı verilmiştir. Tasavvufî düşüncedeki sünnet algısını da marifet, ilim, dünyaya değer vermeme, riyazet konularına verdiği önemde görebilmekteyiz.

3.3. Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857)

Hâris-i Muhâsibî; Ehl-i sünnet kelamının kurucularından, Bağdat tasavvuf ekolünün önemli temsilcilerindendir. Tasavvufî düşüncesi yönüyle Hasan-ı Basrî⁴⁸ geleneğine bağlıdır. Tasavvufu şeriat üzere

⁴³ Sülemî, *Tabakatü’s Süfiyye*, 39.

⁴⁴ Sülemî, *Tabakatü’s Süfiyye*, 37.

⁴⁵ Tirmizî, “Kıyamet”, 35/2476.

⁴⁶ Süleyman Uludağ, *Bâyezid-i Bistamî* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 158.

⁴⁷ Buharî, “Rikak”, 6418.

⁴⁸ Kur’an’a getirdiği serbest yorumları, hakîmâne sözleri, dünya ve âhirete bakış tarzıyla zâhid ve sûfilere örnek olan Hasan-ı Basrî, tasavvufî hayatın vücut bulmasını sağlayan ve ona mânevî zemini hazırlayan takvâ sahibi tâbiilerden kabul edilir. Bu

ikâme eden sûfiler arasındadır. Tasavvufî hallerin kontrol altında tutulması ve bunların Kitap ve Sünnet'e dayandırılması gerektiğini söyleyen ilk sufilerdendir.⁴⁹ “*Her zahidin zühdü marifeti, marifeti aklı, aklı da imanının kuvveti ölçüsündedir*”⁵⁰ diyerek kalb, akıl ve amel bütünlüğünü vurgulamaktadır.

Zühd, nefis muhasebesi, rıza, havf ve reca kavramları Muhâsibî'nin tasavvufî düşüncesinin temelini teşkil eder. Nefsin sürekli sorgulanması gerektiğini vurgulayan Muhâsibî nefsin kendisinden çok nitelikleri üzerinde durmayı tercih etmiştir.⁵¹ Nefsin niteliklerini bildikten sonra onu öldürmek yerine terbiye etmenin gerektiğini söyleyerek bu konuda detaylı aktarımlarda bulunarak nefsin önemi ve özelliklerini göstermiş, nefsin hataya düşmesinin sebebini iyinin ne olduğunu bilmemesi ve bu nedenle tabiatındaki yanlışlığa meyletmesi olarak tarif etmiştir.⁵²

“*İyilik güzel ahlâktan ibarettir. Günah ise kalbini tırmalayıp durduğu halde insanların bilmesini istemediğin şeydir*”⁵³ hadis-i şerif nezdinde Muhâsibî yanlışlığa düşmemek için kişinin kalbini dinlemesi gerektiğini, iyiliğin kişinin güzel ahlakından kaynaklı olduğunu ve bunu fark ederek ahlak ve terbiye üzerine olması gerektiğini söylemektedir. “*Nefsini bilen Rabbini bilir*”⁵⁴ hükmünce kişinin kendini bilmesi, nefsin tanıması hata karşısında en büyük kalkandır. Yunus Emre'nin ifadesinden⁵⁵ hareketle Muhâsibî; kişinin nefsin terbiye etmesinin yolu kendisini bilmesi, kendini bilen nefsin tanıması ve Rabbine yakınlaşması manalarına gelerek ilim, marifet, terbiye ve nefis muhasebesini bir araya alarak farklı bir açılım ve değerlendirme yapmıştır.

Muhâsibî'nin nefis anlayışı dünyadan tamamen uzaklaşma,

bakımdan sûfî tabakat kitaplarında ona geniş yer verilmiş, fikirleri ve menkıbeleri üzerinde önemle durulmuştur. İlk büyük sûfilerden biridir. Basra mektebinin korku ve hüzn ekolünün kurucu olan Basri İslam'da kitap ve sünnete dayalı Ehl-i sünnet anlayışını ilk sistemleştiren zahid olarak bilinir.

⁴⁹ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 99.

⁵⁰ Ebu Abdullah Haris el Muhasibi, *Er Riâye li Hukûkillah Kalb Hayatı* çev. Abdulhakim Yüce (İstanbul: Işık Yayınları, 2012), 20.

⁵¹ Zafer Erginli, “Muhâsibî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhasibi>, (Erişim 21 Mayıs 2021).

⁵² Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 100.

⁵³ Müslim, “Birr” 14, 15.

⁵⁴ Aclunî, “Keşfu'l Hafâ”, 2/262.

⁵⁵ Yunus Emre'nin beyti: “*İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir; Sen kendini bilmezsin, ya nice okumaktır*” Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı* (İstanbul: H Yayınları, 2020), 73.

fakirliği tercih etme, nefsi öldürmeye çalışma şeklindeki zahitlikten çok daha ötede bir bakışa sahiptir. Çünkü ona göre nefis muhasebesi kişinin nefsini tanmasıyla başlar, bilinçli olarak nefsini tanıyan kişi davranış kontrollerini gerçekleştirirken olumsuz özelliklerini tedavi etmek adına tevbe, takva, murakabe ve riyazet gibi yollara başvurmalıdır. Nefsi öldürmek mümkün olmadığı gibi tabiatını değiştirmekte mümkün değildir, olumsuz özellikler değiştirilebilir, negatif etkiler tasavvufî yol ve yöntemlerle tedavi edilebilir.⁵⁶

Nefsin tanınması ve nefis muhasebesi yönünde yönlendirmelerde bulunan, kişinin takvaya ulaşması gibi konulardan bahseden önemli eseri *er-Riaye li-hukûkillah*⁵⁷ tasavvuf ahlakına yönelik güçlü bir eser olmakla birlikte tarikatlar döneminde okutulan baş kaynaklardan birisi olmuştur.⁵⁸

Nefsin sürekli hesaba çekilmesi gerektiğini, terbiye edilerek olumsuz hallerden kurtulacağını söyleyen Muhâsibi; *“Akıllı kişi kendisini(nefsini) hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kişi ise arzularına uyup bir de Allah’tan (bağışlanma) umandır.”*⁵⁹ hadis-i şerifinden hareketle kurtuluşun kişinin kendini hesaba çekmesinde olduğunu söyleyerek tasavvufu bir ahlak felsefesi ve nefis muhasebesi olarak ele almakta, nefis muhasebesini en başta tutarak insanların kendilerini sorgulayarak denetim altında tutacaklarını vurgulamış, kendisindeki oluşan sünnet algısını da tasavvufî kavramların oluşumu ve terbiye metotların kullanılması şeklinde oluşturmuştur.

Kendine ait düşünce ve uygulamaların takip edildiği, müridleri tarafından benimsenen tasavvuf ekolü “Muhâsibîyye” bir süre devam etmiştir.

3.4. Serî es-Sakatî (ö. 251/865)

Maruf-î Kerhî'nin müridi olan Serî es-Sakatî aynı zamanda ilk devir sûfîlerinin en meşhuru Cüneyd-i Bağdadî'nin dayısı ve mürididir. Kendisi Bağdat mektebinin kurucularından olup müridlerine zühd ve tasavvuf yoluna girmeden önce hadis tahsilinin gerekli olduğunu söylemekte, ilim sahibi olmayanın dinî hayatta

⁵⁶ Haris el Muhasibi, *Kalb Hayatı*, 52, 87, 221.

⁵⁷ Er-Riâye; tamamıyla bir tasavvuf ve ahlâk felsefesidir. Sekiz bölümden oluşmaktadır sırasıyla bölümler riya, insan ilişkileri, nefis, ucub, kibir, aldanma, hased ve müridlerin terbiyesi şeklindedir. Tasavvuf ahlâkına dair kitaplara kaynaklık etmiştir. Cebecioğlu, *Tasavvuf Klasikleri*, 11-12.

⁵⁸ Hülya Küçük, *Ana Hatlariyla Tasavvuf Tarihine Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 222.

⁵⁹ Tirmizî, “Kıyâmet”, 25/2459

gevşeklik yaşayacağını dile getirmektedir. Şeriata uygun bir tasavvuf anlayışının hâkim olması gerektiğini söyleyen Sakatî hadis ilmine çok önem vermiştir. Sakatî'nin burada söylemek istediği hadis öğrenmeden kastın hadis rivayetinden ziyade hadisi anlayıp, kavrayıp onunla amel edilmesidir.⁶⁰

Sünnet anlayışının çok yoğun olduğu bu düşünce ile yetişen her bir talebenin hem düşünce ve fikirlerinin dayanağını Hz. Peygamber'in hadis-i şerifleri olurken hem de tasavvufî uygulamaların hadis kökenli olduğu düşüncesi hâkim olabilmektedir.

Serî'ye göre ilim elde etmek son derece önemlidir ve bu ilim kişiyi amele ulaştırdığı ölçüde değerlidir. Onun için tasavvufî hayatın temeli dinî hükümlere riayetten geçmektedir. Hz. Muhammed'in ilimle ilgili hadis-i şeriflerindeki verilmek istenen mesaj Sakatî tarafından tasavvufî hayatın düsturu olarak karşımıza çıkmaktadır.

*"Allahım! Fayda vermeyen ilimden, huşu duymayan kalpten, kabul olunmayan duadan, doymayan nefisten sana sığınırım."*⁶¹ *"Ma'rifet, Cenab-ı Hak'a ibadet ve nefsi ma'sivadan pak eylemektir"*⁶² diyerek ilmin faydalı olması, dünyalığa meylettirmemesi ve taatlarla, ibadetlerle Allah'a ulaştırması gerektiğini vurgulayarak hadis-i şerifin uygulama yönünü göstermektedir.

Ayrıca muhabbetullah'a önem veren Serî, Allah sevgisinden dolayı dünyaya değer vermeme konusuna vurgu yaparken tasavvufun mertebelerini de ilk tasnif eden sûflerdendir. Güzel ahlak ile tasavvuf arasında güçlü bir bağ bulunduğuna dikkat çeken sûfi, hadis-i şerifte geçen *"Güzel ahlak, güler yüz, güzel ve iyi şeyleri yaygınlaştırmak ve başkalarına zarar vermekten kaçınmaktır."*⁶³ uyarınca güzel ahlaka önem vermiş, Müslümanların ahlakî örneğine vurgu yaparak *"Güzel ahlak, insanları incitmemek, kin gütmeden ve karşılık beklemeden onların eziyetlerine katlanmaktır"*⁶⁴ şeklinde tarifini yapmıştır.

*"Sünnet dahilinde işlenen az bir amel, bidatle işlenen çok amelden daha hayırlıdır. Durum böyleyken takvâyla olan amel hiç azımsanabilir mi?"*⁶⁵ sözüyle Sakatî hem sünnetlere riyeti hem de takvayı ön plana çıkararak Hz. Peygamber'in *"Rabbimiz olan Allah'a karşı takvâ sahibi*

⁶⁰ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*. 95.

⁶¹ Müslim, "Zikir", 73

⁶² Osmanzade Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, çev. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2015), 47.

⁶³ Tirmizi, "Bir", 62.

⁶⁴ Sülemî *Tabakâtu's Süfiyye*, 25.

⁶⁵ Sülemî, *Tabakâtu's Süfiyye*, 25.

olunuz! Beş vakit namazınızı kılınız. Ramazan orucunuzu tutunuz. Mallarınızın zekâtını hakkıyla ödeyiniz. İdârecilerinize itaat ediniz! (Bu takdirde doğruca) Rabbinizin Cennet'ine girersiniz.”⁶⁶ hadis-i şerifiyle hem çizgi netleştirmiş hem de neler yapılması gerektiği açıkça ifade edilerek, tasavvufî hayatın da temelini oluşturmuştur.

3.5. Hamdûn el-Kassâr (ö. 271/884)

Melâmet⁶⁷ ve fütüvvete dair fikirleriyle tanınan Hamdûn el Kassâr Nişâburludur. Melamet ehlinin şeyhidir ve melamet yolu olan Kassâriyye/Melâmiyye ekolü ondan yayılmıştır. O'nun melamet anlayışında kendini değersiz görmek ve herkesten çok eleştirmek yatmaktadır. “Hakk ile halvette ve tek başına kaldığın zamanki muamelen ve hareketin, halk içinde bulunduğun zamankinden daha iyi olmalıdır”⁶⁸ anlayışı ile hareket etmek düsturu olmuştur. Kişinin kendisini her zaman eleştirmesi, Rabbine karşı dürüst olması, istikametinin sağlam olması, kibirden, ucubdan, riyadan yani tüm kalbî afetlerden kendini koruması ve bunun için nefsini kınamaktan ve başkalarının O'nu kınamasından korkması gerekmekte düşüncesi hakimdir. Nitekim “Nefsini Firavun'un nefsinden daha hayırlı zanneden kibir göstermiş olur.”⁶⁹ ifadesiyle kişi nefsini aşağıların aşağısına sokup nefsinin kusurlarını görmeye çalışmalı, nefsini görmemezlikten gelmemelidir. Eğer ki kişi Kassâr'a göre manevî bir hal yaşadıysa ondan bahsetmemeli, kendine bile gizli kalmasını istediği bir şeyi hiç kimseye söyleyemeyerek nefsini şımartmamalıdır.⁷⁰ Amellerde güzel olanı saklamayı, kötü olanı göstermeyi tercih eden melamî anlayışa göre nefsi şımartmamak, istikamet üzere olmak ve ihlâsla hareket etmek son derece önemlidir.

“Allah yolunda kınayanın kınamasından korkmama.”⁷¹ ayet-i celilesinin esasına dayanan melâmet anlayışı özellikle ihlâs, tevazu, nefsin arzularına karşı çıkmak ve hayattan kopmadan çalışıp çabalamayı prensip haline getirmiştir. Güzel davranışları gizlerken, kusur ve hataları gizleme çabası içinde olmamaktır. Nefsi dizginlemenin tek yolu ise takdir ve övgüden uzak durarak takvalı olmak ve en önemlisi nefsi sürekli kınayarak hareket alanını

⁶⁶ Tirmizî, “Cum'a”, 80/616

⁶⁷ Melamet; riyadan titizlikle kaçınmak, ihlâsa önem vermek, hayrı gizleyip şerri gizlememek, şekil ve görünüşe fazla önem vermemektir. Geniş bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l Mahcub*. 247; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*. 120.

⁶⁸ Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*. 233.

⁶⁹ Sülemî, *Tabakâtu's Sufiyye*, 68.

⁷⁰ Sülemî, *Tabakâtu's Sufiyye*, 69, 70.

⁷¹ Maide, 5/54.

kısıtlamaktır.⁷²

Melametilik anlayışında sünnet algısını oluşturan esas düsturlar istikamet üzere olmak ve kalbî afetlerden kişinin kendisini koruyabilmesi, nefsinin aşağılayarak güçlenmesinin engellenmesidir. Bu doğrultudaki hadis-i şeriflere baktığımızda ise “*Kalbinde hardal tanesi ağırlığınca iman bulunan hiçbir kimse cehenneme girmeyecek, kalbinde hardal tanesi ağırlığınca kibir bulunan bir kimse cennete girmeyecek.*”⁷³ Şeklinde ifade buyrularak kibirden kendimizi muhafaza etmemiz gerekmekte ve bunun için de nefsin tuzaklarına düşmemek için onu tuzağa düşürmek gerekmektedir. Melametîlik anlayışına da bu düşünce hâkim olduğundan “*Allah’a inandım de sonra da dosdoğru ol!*”⁷⁴ hadisi doğrultusunda istikametten şaşmamak için uyanık olmak, nefsi kınayarak baskılamak lazımdır.

Kassâr’ın düşüncesindeki melametilik anlayışının devamını oluşturan Kassariyye/Melamiyye ekolü uzun süre düşüncesini devam ettirmiş olmasına rağmen zaman içerisinde şerî çizgiden uzaklaşarak bazı yanlış uygulamalara düşer olmuştur. Hakiki melamî anlayışı nefis mücadelesi ve kalbi tasfiyeyi ön gördüğünden sünnetvari bir yaşantının devamı şeklinde algılanıp, zihinlerde zühdî bir olgu oluşturmuştur.

3.6. Ebu Said el-Harrâz (ö. 277/890?)

Tasavvufun bütün meseleleri hakkında sağlam bilgilere ve derin tecrübelere sahip olan Harrâz Bağdat’da doğmuş, Seri es Sakatî’nin öğrencisi, Cüneyd-i Bağdadî’nin de hocası olmuştur. Fenâ ve bekâ nazariyesinin kurucusu olarak bilinen mutasavvıf; kendi ekolü olan Harraziye ekolünü fena-beka anlayışı üzerine kurmuştur.⁷⁵ O; fenâ kavramını insanın kulluk görevini yerine getirmesi ama bunu görmemesi, bekâ kavramını da kişinin ilahî tecellilere muhatap olup, bunlarla bakî kalması şeklinde ifade eder.⁷⁶

Fenâ ve bekâ nazariyelerini tevhid anlayışıyla temellendiren Harraz’a göre Allah zuhur edince kul yok olur, kul yok olunca Allah zuhur eder. Hakk’ı müşahede eden O’ndan başka her şeyden yüz çevirir.⁷⁷ Fenâ ve bekâ anlayışının yaşanmasından dolayı kişide hakikî

⁷² Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*. 131.

⁷³ Tirmizi, “Kibr”, 1998; İbn Mace, “Kibr”, 59.

⁷⁴ Müslim, “İmân”, 62.

⁷⁵ Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*. 238.

⁷⁶ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 102.

⁷⁷ Sülemî, *Tabakâtu’s Sufiyye*, 136.

tevhid bilinci vasıl olur, esas birliğe eren kişi hem kendi yokluğunu hem de Allah ile var olduğu şuuruyla ererek tevhid akidesini gerçekleştirmiş olur. Bir kudsî hadiste Hz. Peygamber şöyle nakleder: *“Ben, kulumun benim hakkımdaki zannı ne ise öyleyim. Beni andığında onunla beraberim. O beni kendi başına anarsa, ben de onu kendi başıma anarım. O beni bir topluluk içinde anarsa, ben de onu o topluluktan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşıyorum. O bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim!”*⁷⁸ Tevhid ve kulluk bilincinde paralellik olduğunu gösteren kudsî hadisteki bu anlayış Harrâz’ın tevhid anlayışındaki sünnet algısını bize göstermektedir.

Harrâz’ın şu sözleri ilme son derece önem verdiğini göstermektedir; *“Allâhu Teâlâ ilmi, bilinmek için kendisine götüren bir kılavuz yaptı. Hikmeti ise kendisiyle ünsiyet kursunlar diye kullarına bir rahmet kıldı. İlim Allah’a götüren bir rehberdir; mârifet ise doğrudan Allah’a işaret eder. Bu yüzden ilimle malumat, mârifetle de irfanî hakikatler elde edilir. İlim tahsille, mârifet tanımakla kazanılır.”*⁷⁹ İlmin Allah’a götüren, Allah’ın tanınmasını sağlayan bir vasıta olduğunu vurgulayan, mârifet ile de Allah’a yakınlık kurulabileceğini ifade eden Harrâz, bunun anahtarının ilim olduğunu belirtmektedir. Nitekim *“ilmin farz olduğunu gösteren “İlim öğrenmek kadın erkek her Müslüman’a farzdır”*⁸⁰ hadis-i şerifin ne kadar geniş manalara hitap ettiğini anlamamıza yardımcı olmakta, ilmin salt bilgidен ziyade bir kılavuz, bir ünsiyet aracı olabileceğini söyleyerek farklı bir açılım oluşturmaktadır.

3.7. Ebu’l Hüseyin en-Nûri (ö. 295/908)

Bağdat sûfilerinden olan Ebu’l Hüseyin en-Nûri diğer sûfiler gibi temel dinî ilimlerden sonra tasavvufa yönelmiş olan bir sûfî olmakla birlikte Hakk’ın nuru ile ilgili konuşma ve sırları olan önemli bir şahsiyettir. *“Allah’ın sevdiği kulunun kalbinde yarattığı ilk şey nurudur. Bu nur kalpte zuhur ettiğinde dünya ve içinde ne varsa ona sevimsiz gelir. Kalbini tamamen kapladığında ise kişi öteki dünyadan ve oradaki her şeyden vazgeçer”*⁸¹ düşüncesine hâkim olduğu için kendisine Nurî lakabı verilmiş, nur ile ilgili görüşlerini dönemin sûfîleriyle de paylaşarak farklı bir tasavvufî anlayış oluşturmuştur. Hz. Peygamber’in *“Allah yaratıklarını karanlık içerisinde yarattı, kendi nurundan da onlara bir nur*

⁷⁸ Buhârî, “Tevhîd”, 15; Müslim, “Zikir”, 21.

⁷⁹ Sülemî, *Tabakâtu’s Sufiyye*, 136.

⁸⁰ İbn Mace, “Mukaddime”, 17.

⁸¹ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 110.

uzatti. O nurdan kime bir parça isabet ederse hidayeti bulur. Kime de o nurdan bir parça ulaşmazsa sapıklıkta kalır. İşte bunun için Allah'ın ilmi üzere kalem ve mürekkep kurudu.”⁸² hadis-i şerif uyarınca nur anlayışına paralel bir bakış olmasının yanı sıra bu sünnet algısı tasavvufî perspektifini oluşturmuştur.

Nurî'nin üzerinde özellikle durduğu bir diğer husus ise isâr⁸³ ve fedakârlık anlayışıdır. Nurî'ye göre isâr; dostluk ve kardeşliğin özüdür. Maddî-manevî bütün nimet ve imkanlarda kişi arkadaşını kendisine tercih etmediği sürece bu mertebeye, isâr derecesine ulaşamaz.

Kendisinin bizzat Serî es Sakatî'den duyduğu ve O'nun da Maruf Kerhî'den duyup iletlediği naklinin Enes (ra)'a kadar uzanan hadis-i şerife göre; “Kim Müslüman kardeşinin bir ihtiyacını giderirse, ömrü boyunca Allah'a hizmet etmiş gibi sevap kazanır.”⁸⁴ İsâr anlayışının temelini oluşturan ve bir sonraki hadis-i şerifte de ayrıntısını gösteren anlayışa göre tasavvuf ehlinin kendinden önce din kardeşini düşünmesi gerektiği konusunun dayanağı gösterilmektedir.

“Müslüman, Müslüman'ın (din) kardeşidir. O'na zulmetmez, onu tehlikeye atmaz. Kim din kardeşinin bir ihtiyacının karşılanması için çalışır çabalarsa, Allah da onun ihtiyacını karşılar. Her kim (dünyada) bir Müslüman'ın bir sıkıntısını giderirse bu sebeple Allah ondan kıyamet gününün sıkıntısından birini giderir. Her kim (dünyada) bir Müslüman'ın kusurunu gizlerse Allah da kıyamet gününde onu(n kusurunu) gizler.”⁸⁵

Bu hadis-i şerifler yöntemince hayatına geçirdiği isâr anlayışı ile Allah'a: “Cehennemliklere azap edeceksin ama onlar senin kullarıdır. Cehenneme illa da birilerinin gitmesi gerekiyorsa cehennemi ve bütün tabakalarını benimle doldurmaya gücün yeter. Ta ki diğer insanlara cehennemde yer kalmasın da cennete gitsinler”⁸⁶ diyebilecek kadar yüksek bir fedakârlık ve isâr anlayışına sahiptir.

İsâra dayanmayan sohbet ve arkadaşlıkların doğru olmadığını söylemiş, maddî-mânevî bütün nimet ve imkânlarda kişinin arkadaşını kendisine tercih etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kendisinden sonra

⁸² Tirmîzî, “İman”, 18/2601.

⁸³ İsâr; “tercih” demektir. Haram olmayan hususlarda, başkalarını nefesine, ulaşmak istediği makamlara ulaştırarak olsa bile- Allah'ın rızasını başkasının rızasına ve em sonunda da Allah'ı tercih etmektir. Aslı ise ahlakta, kendisi muhtaç iken başkalarını kendine tercih etmektir. (Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 489.)

⁸⁴ Sülemî, *Tabakâtü's Sufiyye*, 90.

⁸⁵ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî, *Sünen-i Ebû Dâvûd*; el-Kütübü's-Sitte, Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif içinde, haz. Sâlih b. Abdulazîz, (Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000), “Edeb”, 4893.

⁸⁶ Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, 234.

isarı esas alan tasavvuf anlayışını benimseyen akıma da Nuriyye denilmiştir.⁸⁷

3.8. Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/909)

Âlimliği ön plana çıkan bir sûfî olan Cüneyd-i Bağdadî, Bağdat'ta doğmuş tasavvuf yolunun ileri gelen pîrlerinden ve şeriat imamlarındandır. Hücvirî'ye göre Bağdadî zahir ehline makbul, gönül sahiplerince muteber, fennî ilimlerde kâmil bir insandır.⁸⁸ İlim yolunda yetişmesinde hem dayısı hem de mürşidi olan Seri es Sakâtî'nin rolü oldukça büyüktür. İlim yolunu tasavvufî hayatın başlangıcı kabul etmekle birlikte tasavvufî eğitime geçmeden önce bu yola girmek isteyenlere dinin esaslarını ve sünneti öğrenmelerini tavsiye etmiştir. Her amelin başı ilimdir anlayışıyla ve mürşidi Sakâtî'nin "*Allah seni muhaddis sûfî yapсын; sûfî muhaddis değil*" duası hikmetiyle önce Kur'an ve Sünnet öğrenip sonrasında zühd ve tasavvufa yönelmiştir.⁸⁹

Cüneyd-i Bağdadî'nin tasavvufî kavramlarla ilgili yaptığı tanımlar, tasavvufun usul ve esaslarını tespit etmesi tasavvufun sistemli hale gelmesini sağlamıştır.⁹⁰ Bağdadî zahirî hükümlere bağlı kalınması, zorlama ve yapmacılıktan uzak durulması ve şerî ölçülerin dışına çıkılmaması gerektiğini ısrarla vurgulamış, şeriata aykırı tasavvufî hal ve hareketleri eleştirmiştir.

"*Yolumuz Kitap ve Sünnet ile sınırlıdır*"⁹¹ diyerek Hz. Peygamber'in sünnetine sarılmanın, O'nu örnek almanın, ibadet ve taate devam etmenin dışındaki yolların hiçbirleriyle Allah'a ulaşamayacağını belirtmiştir. Ayrıca engin bir tevhid anlayışına hâkim olan Bağdadî, kurmuş olduğu ekolünü de "tevhid" eksenine oturtmuştur.⁹² Tevhid konusunda geniş bir eksene sahip olan Cüneyd-i Bağdadî "*en şerefli ve en yüce meclis, tevhid meydanında düşünerek yapılan meclistir*"⁹³ diyerek tevhidin önemi ve hakikati üzerinde durmaktadır.

Bağdadî sahv ve temkin halini benimseyerek sahv halini tasavvuf anlayışının temeli yapmıştır.⁹⁴ O'na göre tarikat döneminde kurulan

⁸⁷ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 136.

⁸⁸ Hücvirî, *Keşfu'l Mahcub*, 193.

⁸⁹ Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, 231.

⁹⁰ Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, 229.

⁹¹ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, 116.

⁹² Geniş bilgi için bkz. Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdadî: Hayatı, Eserleri, Mektupları* (İstanbul: Yeni Ufuklar, 2017)

⁹³ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 118.

⁹⁴ Hücvirî, *Keşfu'l Mahcub*, 194.

tarikatların birçoğu da bu anlayışı benimsemişlerdir.⁹⁵ Sahv anlayışının temelinde kulun sorumluluğu yatmaktadır. Kulun uyanık ve temkin halinde olması gerekir ki yolda olanları gerçek manada anlayıp yorumlayabilsin, Hakk ile Halkı ayırabilmeleri ya da birleştirmeleri yine Hakk'ı Hakk ile görmekle mümkündür ki o da bilinçli bir sahv hali ile mümkündür. Aynı zamanda Peygamber (sav)'in "*Allah'ım bize eşyayı olduğu gibi göster*" şeklinde dua etmesinin temelinde de bu anlayışın yattığını söyleyerek⁹⁶ sahv anlayışıyla kulluk ve tevhid hakikatine ulaşılabileceğine vurgu yapmaktadır. "*... kul benimle görür, benimle işitir...*"⁹⁷ hadis-i şerifin yorumunda Kulun Allah'a olan yakınlığının ifade edilmesi ve kişinin tüm hal ve hareketlerinde Hak ile hareket edip, Hak ile söylemesi durumu kastedilmektedir.⁹⁸

Bağdadî bu görüşlerini hayattan kopuk bir sûfi bakış açısıyla değil hayatın içerisinde yer alan dünya ve ahiret dengesini sağlama gayretinde olan geçimini sağlamak için ticaretle uğraşan halk arasında da Hakk ile olmayı tercih eden bir sûfi kimliğindedir. Müridlerine ve O'nun yolunu Cüneydiyye ekolünü⁹⁹ takip edenlere de bu yönde örneklik yapmaktadır. Hatta dükkanının bir kısmını ibadethaneye çeviren Cüneyî Bağdadi el işte gönül Hakk'da anlayışını da yansıtmaktadır.¹⁰⁰

"Hiç kimse kendi el emeği ile kazanıp yediğinden daha hayırlı bir şey yememiştir. Allah'ın Nebisi Davud Aleyhisselam da kendi el emeğinden yerdi."¹⁰¹ buyurarak Hz. Peygamber hem el emeğine hem dünyada çalışmaya hem de ahiretine kişinin yatırım yapmasının hakkında daha hayırlı olduğunu göstermiştir. Bağdadî'nin hem ilim tahsili hem ilim meclisleri hem de ticaretle uğraşması bir sûfi rol modellik yaparak sünnet algısının çok geniş kapsamlı olduğunu göstermektedir.

⁹⁵ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 108

⁹⁶ Hücviri, *Keşfu'l Mahcub*, 249.

⁹⁷ Buhârî, "Rekaik", 38.

⁹⁸ Necmettin Şeker, "Hadislerle Temellendirilen Tasavvufi Haller", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Ekim 2012): 129.

⁹⁹ Bistamiyye ekolünün temellendiği sekr anlayışına karşılık sahv görüşünün benimsendiği Cüneydiyye ekolü bir meşrep olmakla birlikte XII. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlayan Kübreviyye, Kâdiriyye, Hâcegân, Gazzâlîyye, Harîsiyye, Arifiyye gibi bazı tarikatlar kendilerini Cüneydiyye'den saymışlardır. Cüneydiyye'nin esasları ise şu sekiz prensibe dayanmaktadır: Az yeme, az uyuma, az konuşma, inzivâ, sürekli abdestli bulunma, kalbi mâsivâ ile meşgul etmeme, sürekli zikir ve kalbi şeyhe rabtetme. (Süleyman Uludağ, "Cüneydiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 23 Mayıs 2021)

¹⁰⁰ Kuşeyrî. *Kuşeyrî Risalesi*, 116.

¹⁰¹ Buhârî, "Buyû", 15

Sonuç

Sünnet algısı ve etkisi tüm dinî ilimlerin oluşumunda etkin olduğu gibi tasavvuf ilminin var olmasında, çeşitli yöntem ve uygulamalar içerisinde, kavramsallaşıp kendi sistematliğini oluşturmasında da son derece etkin olmuştur. Temeli Kur'an ve Sünnete dayanan bir ilim olan tasavvuf, tasavvufun öncü isimlerince de bu konuya dikkat edilen dinî ilimlerin tahsilinden sonra tasavvufa yönelen bir zümreyle hayat bularak temelini köklü ve sağlam atmıştır.

Hız. Peygamber'in yaşam şekli, düşünce biçimi olarak karşımıza çıkan tasavvuf tarihî seyri içerisinde dönemlere ayrılarak incelenmiş başlangıç noktası olan zühd dönemindeki zahidlerin düşünce biçimine göre şekillenen zühd halkalarıyla da devam edegelmiştir. Kul peygamber olarak sade bir manevî yaşantıyı seçen Hız. Peygamberin zühdî yaşantısını örnek olan zahidlerin hem sekülerizme karşı tepkisel bir hareket olmasının yanı sıra hem de zühdî yaşayış ve bakış açılarıyla tasavvufun ilk dönemini oluşturmuştur. Nitekim bu durumu Hız. Peygamber'den Hız. Ebu Bekir'e, Hız. Ali'den ehl-i suffe'ye kadar zühd yaşantı ve düşünce sistemini aktardığımız örnekler ve sözlerle görebilmekteyiz.

Zühd döneminden sonra tasavvufun sistemleştiği ve kavramlaşma dönemine girdiği teşekkül sürecinin oluşumunda zühd mekteplerinden etkilenimi ve devamı kavlinde sûfilerin Kur'an yorumları ve sünnet algılarının olduğu çok nettir. Teşekkül sürecindeki çeşitli ekollerle zenginleşen tasavvuf ilminin tek hedefe alternatif doğru yollarla gidileceğini gösteren tasavvuf fırkaları sûfi öncülerin etkisiyle tarikatlar döneminde tarikatların oluşumunda ve zenginleşip tüm dünyaya yayılmasının temelini oluşturmaktadır.

Tasavvuf öncülerinden Mâruf-i Kerhî'nin ilim olmadan tasavvuf yoluna girilmez önce şerî ilimler diyerek öncelediği ve amellerin dayanağını ilmin oluşturduğunu söylemesi her Müslümana ilmin neden farz olduğunu gösteren bir anlayıştır. Ayrıca tasavvufî bir düşünce olan fütüvvet kavramının da Kerhî'de yoğun olarak gördüğümüzde karşımıza Müslümanlar arasındaki dayanışma, yardımlaşma ve iş birliğinin Ensar-Muhacir bağlamında ele alınarak değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Bayezid-i Bistamî'nin sekr ve marifet düşünceleriyle temellendirdiği Bistamiyye ekolü ilerleyen dönemlerde tarikat halkaları tarafından da benimsenen bir görüş olmuştur. Bistamîyye ekolünün kurucusu olan Bayezid, marifet ilmine önem veren bir sûfidir. O, Hız. Peygamber'in kudsî hadiste belirttiği

üzere bilinmek için kâinatı yaratan Rabbinin sırrına ermek, O'nu tanımak ve bilmek için kâinatın okunması gerektiğini vurgulamaktadır. Muhâsibî ise sürekli nefsini sorguya çeken bir sûfî olarak değerlendirilirken sünnet algısının kökeninde nefsi terbiye etmek, güzel ahlakla bezenmesini sağlamaya çalışmak yatmaktadır. *Er Riâye* adlı tasavvuf klasiğinde de ahlak konularını ve nefis muhasebesini işleyerek “tasavvuf güzel ahlakıdır” prensibini “İslam güzel ahlakıdır” sünnetiyle birleştirerek hayata yansıtmıştır. Serî es Sakatî ise muhabbetullahı verdiği önem ile Allah sevgisi ve aşkına vurgu yaparak kâinatın Nur-i Muhammediye hürmetine yaratıldığından hareketle kâinatı bu muhabbetle okunulması gerektiğini söylemektedir. Kassariyye ekolünün kurucusu olan Hâmdun el Kassar'da melametilik anlayışını benimseyerek kişinin kendini kınamasını, nefsini yüceltmemesini, kibre, riyaya düşmekten korunup ihlâsla yaşanması gerektiğini vurgulayarak sünnet algısını kalbî afetlerden korunmak üzere inşâ ederek, kınayanın kınamasından korkmama fikrini yerleştirmiştir. Ebu Said el Harrâz fena ve beka kavramlarından ilk bahseden ve açıklamalarıyla hakikî tevhid bilincine erişilmesi gerektiğini vurgulayan sûfilerdendir. Kulun Allah ile yok olup sonrasında O'nunla var olup birliği hissetmesi tevhid inancını sağlarken, kişiyi gerçek tevhid ile var etmeyi vurgulamaktadır. Nurîyye ekolünün kurucu temsilcisi olan Ebu'l-Hüseyn en Nurî ise isâr anlayışıyla başkasını kendi nefsine tercih ederek Hz. Peygamber'in inşa ettiği toplum anlayışının temelini tasavvufî bir kavram ve yaşam biçimi olarak karşımıza çıkarmakta isardan isâr edilebilmesi unsurunu yerleştirmeye çabalamaktadır. Son olarak değindiğimiz Cüneyd-i Bağdadî ise tasavvuf ilminin ileri gelenlerinden, tasavvuf silsilelerinin çoğunluğunda yer alan ve tasavvufun kavramlarının temelini atan Cüneydiyye ekolünün kurucusu olup öncü ve ileri sûfilerindendir. Onun sahip sünnet algısının temelini temkin hali oluştururken, sûfînin hem dünya hem de ahiret için çalışması gerektiğini vurgulayarak etkin bir rol model olmuş, Kur'an ve Sünnet temelli bir tasavvuf inşası için uğraşmıştır.

Özetle, zühd dönemi ve tasavvuf teşekkül sürecinde tasavvufun sistemleşip kurumsallaşmasına yol açan unsurların temelinde Kur'an ve Sünnet'e dayanma, peygamberi yaşantı ve düşünce biçiminin örnek alınması, işarî yorumlarla algı ve uygulamalardaki farklılıklar olduğu görülmektedir. Tasavvufun kurumsallaştığı tarikatlar dönemine etkisini göstermekte tasavvuf öncülerinin ve sûfîlerin sahip olduğu

sünnet algısının ve etkisinin tasavvuf mekteplerinin temelinde son derece etkin olduğunu bizlere göstermektedir.

Kaynakça

- Ateş, Süleyman. *Cüneyd-i Bağdadî: Hayatı, Eserleri, Mektupları*. İstanbul: Yeni Ufuklar, 2017.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, Sahîh-i Buhârî 1-631; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitapevi, 2009.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Klasikleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.
- Çubukçu, Hatice. "İslam Tasavvufunda Hz. Ebû Bekir'in Yeri". *Akademik Bakış Dergisi* 66 (2018): 412-429.
- Demirli, Ekrem. "Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvufun İlim Olma Mücadelesi" *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2, no. 4 (2016): 1-29.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî, Sünen-i Ebû Dâvûd, 1223-1608; el-Kütübü's-Sitte, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Erginli, Zafer. "Muhasibî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 21 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhasibi>
- Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Trabzon: Kalem Yayınevi, 2006.
- Hanbel, Ahmed ibn. *Kitabü'z Zühhd*. çev. Mehmet Emin İhsanoğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- İsfahani Ebu Nuaym el-, *Hilyetu'l Evliyâ*. çev. Hasan Yıldız, Hüseyin Yıldız. İstanbul: Ocak Yayınları, 2015.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî, Sünen-i İbn Mâce; el-Kütübü's-Sitte. Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Kandahlevî, M. Yusuf. *Hayatu's Sahabe*. çev. Mehmet Karabulut ve Cengiz Yağcı. İstanbul: Huzur Yayınları, 2021.
- Kara, Mustafa. "Ebu'l Hüseyin en Nuri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 22 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-huseyin-en-nuri>
- Kara, Mustafa. *Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zâviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

- Köle, Bekir. "Tasavvuf Perspektifinde Fütüvvetin Anlam Boyutu". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2015): 330-361.
- Kur'ân Yolu*. Erişim: 20 Mayıs 2021. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kuşeyri, Abdulkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Küçük, Hülya. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Muhâsibî, Ebu Abdullah Haris el. *Er-Riâye li Hukûkillak Kalb Hayatı*. çev. Abdulhakim Yüce. İstanbul: Işık Yayınları, 2012.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâbü'rî Müslimb. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*; el-Kütübü's-Sitte, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde. haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Özköse, Kadir. "Zühd ve Sûfîlerin Zühde Yükladıkları Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, no. 1 (2002): 175-194.
- Sülemî, Ebu Abdurrahman es. *İlk Zâhid ve Sûfîler Tabakâtü's Sûfiyye*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi, 2018.
- Şeker, Necmettin. "Hadislerle Temellendirilen Tasavvufî Haller". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Ekim 2012): 119-147.
- Tek, Abdurrezzak. *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*. Bursa: Bursa Akademi, 2020.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *Sünen-i Tirmizî*, el-Kütübü's-Sitte. Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde. haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Uludağ, Süleyman. "Cüneydiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 23 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuneydiyye>
- Uludağ, Süleyman. *Bayezid-i Bistâmî*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Uludağ, Süleyman. *Cüneyd-i Bağdadî*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Uysal, Muhittin. *Tasavvuf Kültüründe Hadis*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Vassâf, Osmanzade Hüseyin. *Sefîne-i Evliya*. çev. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi, 2015.
- Yıldırım, Ahmet. "Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis", *Hadis ve Siyer Araştırmaları: Hadith and Sira Studies* 4, no. 2 (2018): 51-70.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. "Tasavvufî Açından Ashab-ı Suffa". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3, no. 7 (2001): 9-31.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvuf Klasikleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2014.

Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2019.

Yunus Emre. *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: H Yayınları, 2020.